

תפיסות האימהות של עובדות סוציאליות כוללניות (עובדות משפחה) במחלקות לשירותים חברתיים

חגית סיני-גלזר¹ ועינת פלד²

עובדות סוציאליות פוגשות אימהות שהגיעו לשירותי הרווחה מסיבות שונות, בדרך כלל עקב מצבים מעוררי דאגה של ילדיהן. במהלך ההתערבות³ הן משפיעות על עיצוב תפיסות האימהות של הנשים שהן עובדות איתן ועל פרקטיקות האימהות שלהן. ביקורת שכיחה שהועלתה כלפי עובדות סוציאליות היא שבשל תפיסות אימהות מסורתיות, הגיזונות בין היתר מיתוס האם הטובה, הן רואות באימהות אחראיות בלבדיות למצב ילדיהן ועל כן אשמות, כשאין הוא תקין. המחקר שלהלן בחן את תפיסות האימהות של עובדות סוציאליות כוללניות (עובדות משפחה) במחלקות לשירותים חברתיים בישראל ואת אופני הופעתן בתיאור מפגשיהן עם אימהות הפונות למחלקה.

שיטת המחקר הייתה איכותנית-נטורליסטית, ונקודת המבט פמיניסטית-ביקורתית. נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה עם 22 עובדות סוציאליות יהודיות ב-10 מחלקות רווחה במרכז ישראל. ממצאי המחקר מלמדים שבעוד שאין התאמה בין המציאות שהן מתארות לבין הטוטליות והקוטביות המאפיינות את מיתוס האם הטובה, תוכני המיתוס משתקפים בתפיסותיהן בנוגע לאימהות בכלל ולאימהותן של הפונות למחלקות בפרט. עוד עלה שהמפגש עם פרקטיקות האימהות של הפונות עורר אצל העובדות רגשות מעורבים, ואף שהבינו שהבעייתיות שבאימהותן נובעת מסיפורי החיים הקשים שלהן, בחרו רובן לעבוד עם האימהות בגישת התערבות פסיכו-חינוכית הממוקדת בטובת הילד. פרק הדיון מנתח את הממצאים מנקודת מבט פמיניסטית, תוך תשומת לב להיבטים חברתיים, תרבותיים וממסדיים, המעצבים את השירותים הסוציאליים ואת עבודתן של עובדות סוציאליות בישראל של המאה ה-21.

מילות מפתח: עבודה סוציאלית, תפיסות אימהות, מיתוס האם הטובה

- 1 בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת מקגיל, מונטריאול, קוויבק.
- 2 בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל אביב.
- 3 במאמר זה המושג intervention מתורגם לעתים כהתערבות בקרב ולעתים כעבודה עם.

מבוא

מחקר זה בחן את תפיסות האימהות של עובדות סוציאליות כוללניות (עובדות משפחה) במחלקות לשירותים חברתיים בישראל וכיצד תפיסות אלה באות לידי ביטוי במפגש עם פרקטיקות האימהות של הפונות למחלקות. עובדות משפחה פוגשות אימהות שהגיעו לשירותים החברתיים מסיבות שונות, בדרך כלל עקב מצבים מעוררי דאגה של ילדיהן. תפיסות ועמדות בכלל, ובתוך כך תפיסות אימהות, מתעצבות בהקשר חברתי ותרבותי. במאמר זה אנו מבקשות להבין את המרחב המקצועי, החברתי והתרבותי שעובדות סוציאליות מתנהלות בו. על רקע הבנה זו נציג את תפיסות האימהות של משתתפות המחקר ואיך תפיסות אלה מעצבות את עבודתן עם לקוחותיהן האימהות. מיתוס "האם הטובה", מסגרת תיאורטית שהגו וכתבו חוקרות ותיאורטיקניות פמיניסטיות, שימש אותנו לניתוח הממצאים שיוצגו בהמשך.

מדיניות משרד הרווחה והשירותים החברתיים בעבודה עם אימהות

המדינה, כשהיא משתמשת בסוכנות חברות שונות, כגון מורות, עובדות סוציאליות, אחיות, מעבירה לאזרחיותיה ולאזרחיה מסרים בנוגע לדרכי ההורות הרצויות והמקובלות. סטייה מהנורמה סוללת את הדרך למעורבות גוברת שלה בחיי המשפחה באמצעות אותן סוכנות חברות. למשל: אם בביקור שגרתי בטיפת חלב האחות חושדת שיש עיכוב בהתפתחות הילד, יתבקשו הוריו לשוב עמו לתחנה להמשך אבחון וטיפול (<http://www.health.gov.il>). בשונה משירותי הבריאות וההוראה, שכמעט כל משפחה בישראל צורכת באופן סדיר, שירותי הרווחה ניתנים למשפחות במשבר (molsa.gov.il). מצב משבר, זמני או מתמשך, על פי משרד הרווחה קורה "מפאת מוגבלות, עוני והדרה חברתית, קשיי תפקוד, גיל, אבטלה, הזנחה, אפליה, ניצול וסטייה חברתית" (molsa.gov.il).

זרוע הביצוע של משרד הרווחה והשירותים החברתיים היא 253 מחלקות לשירותים חברתיים הפזורות ברחבי המדינה, שבהן עובדות סוציאליות מקבלות לטיפולן אנשים שנקלעו למשבר. בשנת 2013 היו רשומים במחלקות לשירותים חברתיים 464,600 משקי בית, שהם 20.6% מכלל משקי הבית בישראל. בקרב 40.6% ממשקי הבית המטופלים במחלקות (כ-190,500 משקי בית) הייתה סיבת הפנייה לטיפול (העיקרית או המשנית) תפקוד לקוי של ההורים או ילדיהם (בן שמחון וגורבטוב, 2014). כאשר מצרפים לכך את הנתון שמחצית ויותר מהרשומים במחלקות לשירותים חברתיים הם נשים (54% (שם), הרי שרבים מלקוחותיה של עובדת המשפחה הם נשים שהן אימהות, המגיעות פעמים רבות בשל מצבים מעוררי דאגה של ילדיהן.

אף שאימהות או הורים כשלעצמם אינם אוכלוסיות יעד של משרד הרווחה, אלא רק כשנדרשת התערבות בתא המשפחתי, מאמר זה מניח שמוסדות הרווחה בישראל ממלאים תפקיד כבד משקל בהבניית אימהותן של נשים שהן לקוחות רווחה. כפי שניתן לראות בנהלים ובמסמכים המופיעים באתר משרד הרווחה, אין השיח הרשמי של המשרד בנוגע לתא המשפחתי מגדרי ואינו מבחין בין אבות לאימהות. אין בנמצא מסמך המפרט את מדיניות הרווחה באשר לעבודה עם משפחות, מלבד החזון הכללי של משרד הרווחה והשירותים החברתיים שמשמעו תמיכה בפרט ובתא המשפחתי. תקנון העבודה הסוציאלית (התע"ס) משמש מעין מדריך מעשי לשירותים הניתנים במחלקות לשירותים חברתיים, וכולל הנחיות ספציפיות לעבודה עם הפרט והמשפחה (כגון נוהל הפעלת עובדים סמך-מקצועיים, טיפול בנשים נפגעות אלימות ובילדיהן השוהים במקלטים, קייטנה לאימהות ולילדיהן, ייעוץ והכוונה בשאלות של הפסקת היריון, מרכז קשר הורים-ילדים ועוד). בהעדר מדיניות רשמית של עבודה עם משפחות, תפקידה של עובדת המשפחה (עובדת סוציאלית כוללנית) במחלקות לשירותים חברתיים נותר לא מוגדר. בשנים האחרונות החל משרד הרווחה ביישום הדרגתי של רפורמה מקיפה במחלקות לשירותים חברתיים; אחד מעיקריה הוא קידום מדיניות המציבה את המשפחה במוקד ההתערבות והמגדירה את העובדת הסוציאלית של המשפחה כמנהלת ההתערבות בתא המשפחתי (מאיר וגורבטוב, 2014).

אנו רוצות לטעון שעבודתן של עובדות משפחה עם אימהות הפונות למחלקת הרווחה מושפעת במידה רבה מהמיקוד של שירותי הרווחה בטובת הילד ובהערכת הסיכון שהוא מצוי בו, כמו גם מתפיסות מקצועיות, תרבותיות ואישיות בנוגע לאימהות. כל אלה מעצבים את שיח האימהות המוסדי שבתוכו מתנהלים שירותי הרווחה והעובדות הסוציאליות (Sinai-Glazer, 2016).

עקרון טובת הילד ומקומו בעבודתן של עובדות משפחה

בהוראה 1 לפרק 3 בתקנון העבודה הסוציאלית (1979) מפורטת מדיניות משרד הרווחה בתחום תכנון המשפחה: "המשרד רואה בתכנון המשפחה דרך לסייע למשפחות מכל השכבות החברתיות לגדל ילדים בריאים בגופם ובנפשם, על מנת לקיים דור המשך בריא" (סעיף 1.1). הוראת תע"ס זו משקפת את הרציונל של מתן שירותי רווחה למשפחה, שכפי הנראה לא השתנה בעשרות השנים האחרונות: "לגדל ילדים בריאים בגופם ובנפשם." ואכן עיקרון מרכזי המנחה את עובדות המשפחה במחלקות לשירותים חברתיים בעבודתן עם משפחות הוא טובת הילד. ביסוד עיקרון זה עומדת ראיית הילד כאדם עצמאי ובעל זכויות (אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד, 1989). מערכת הרווחה היא הגורם הממסדי העיקרי המופקד על הגנה על ילדים שטובתם מאוימת בגלל העדר טיפול הולם, והיא מפנה רבים ממשאביה להגנה על ילדים הנמצאים בסיכון, גם במחיר שלילת זכותם הבלבדית של הורים, הנתפסים כלא מיטיבים, לגדל את ילדיהם (גילת, 2006; דולב ובן-רבי, 2002).

בעשורים האחרונים גבר מאוד העיסוק של אנשי מקצוע בהערכת מידת הסיכון שהילד נתון בה עקב תפקוד הוריו (Ajzenstadt & Cavaglion, 2003-2004; Morag, 2000). עובדות סוציאליות, בשיתוף נשות מקצוע אחרות (מורות, אחיות, רופאות וכדומה), מגדירות מה נחשב תפקוד הורי לקוי או מצב מסוכן לילד. מספר חוקרות וחוקרים מצפון אמריקה הצביעו על מגמה מדאיגה, ולפיה מעקב אחר לקוחות והערכת הסיכון עלולים להפוך לעיקרה של עבודת הרווחה עם משפחות, ובייחוד עם אימהות, ולהביא להחלפת שיקול הדעת המקצועי ביישום נהלים שעיקרם תקנון העבודה המקצועית (Brown, 2006; Parada, 2004; Pollack, 2012).

אם כן, נראה שעבודתן של עובדות משפחה עם אימהות הפונות למחלקת הרווחה מושפעת, בין היתר, מהמיקוד בטובת הילד, מהמחשבה שהן יעריכו נכונה את הסיכון שהילד מצוי בו ובכך ימנעו את האסון הבא, כמו גם מתפיסות מקצועיות, תרבותיות ואישיות בנוגע לאימהות. בהמשך נציג בקצרה את האקלים החברתי והתרבותי המעצב את שיח האימהות המוסדי שבתוכו מתנהלים שירותי הרווחה והעובדות הסוציאליות.

תפיסות אימהות בחברה הישראלית

השינויים שחלו במאה ה-20 בחיי המשפחה המערבית, וביניהם עליית גיל הנישואין ושיעור הגירושין, ירידת שיעור הילודה ויציאתן של נשים רבות לעבודה מחוץ לבית, לא פסחו על החברה הישראלית (פוגל-ביז'אוי, 2000). עם זאת, החברה הישראלית-היהודית עדיין מתאפיינת ברמת משפחתיות גבוהה, מייחסת חשיבות עליונה למשפחה, לנישואין ולגידול ילדים ומבנה את ציפיותיה מאזרחיה ומאזרחיותיה על פי "הנרטיב המשפחתי הנורמטיבי" – אם, אב וילדים, החיים יחדיו (ליבליך, 2003).

בישראל יש משמעות לאומית לאימהותן של נשים יהודיות; היא חובתן וזכותן בעת ובעונה אחת. הסיבות לכך מגוונות: האיום הדמוגרפי (מלמד, 2004), המצב הביטחוני (ליבליך, 2007), הדת היהודית (בן-דוד, 1992) והמסורת היהודית-הפטריארכלית (הרצוג, 2000). מלבד זאת נראה שניתן לייחס את הבולטות של תפקידי האם והרעה בהבניית האישה היהודית גם להשפעת הבניות חברתיות מערביות כגון מיתוס האם הטובה.

תפיסת האם כמושלמת, כל-יכולה, טבעית, אינסטינקטיבית ומספקת בד בבד עם ראייתה כאשמה בכל פגמי ילדיה הן בין היתר התוצר של ההתבוננות הפסיכודינמית באימהות ובאימהות (פלגי-הקר, 2005). כותבות פמיניסטיות הציבו סימני שאלה סביב ה"אמיתות" המוצגות בתיאוריות הדינמיות; הן קראו להרחיב את טווח הרגשות המיוחסים לאימהות ולכלול בהם כעס, שנאה, אשמה, דיכאון, בדידות ותוקפנות (לדוגמה: בנג'מין, 1988; רייך, 1976; 1977; Chodorow, 1978; Kristeva, 1977). עוד טענו כותבות פמיניסטיות, שהקשר החברתי-התרבותי המגדיר את מוסד האימהות (Motherhood) משפיע עמוקות על

חוויותיהן היומיומיות של אימהות (Mothering) (DiQuinzio, 1989; Braverman, 1989; Rich, 1976; Rich, 1999), ושהפער בין ציפיות חברתיות אידיליות למציאות היומיומית של גידול ילדים מעורר אצל אימהות רבות תסכול וקושי (לדוגמה: Oberman & Josselson, 1996; Rich, 1976; Werner, 2005).

היבטים מרכזיים של מיתוס האם הטובה שזכו לביקורת פמיניסטית הם הציפייה מאימהות לאהבה ללא תנאי (Rich, 1976), תפיסת האימהות כתכונה טבעית ואינסטינקטיבית של כל אישה (DiQuinzio, 1999; Forma, 1998), תפיסת האם כאובייקט שכל מטרתו לשרת את הילדים (Chodorow, 1978), ראיית האם כאישה א-מינית (Oberman & Josselson, 1996), אידיאליזציה של האם מול דמוניזציה שלה (Bernard, 1974), תפיסת האם כנושאת אחריות מלאה ובלבדית על רווחת הילד והאשמתה בכל בעיה ו"פגם" שלו ולהתמסרות מלאה לתפקיד האימהי (Douglas & Michaels, 2004; Hays, 1996). ההבניות החברתיות המערביות הנוגעות לזהותה ולמהותה של האם הטובה, הבאות לידי ביטוי במיתוס האם הטובה, לא פסחו על החברה הישראלית-היהודית שרואה את האם כגורם העיקרי והחשוב בגידול ילדים (לדוגמה: ברקוביץ, 2002).

תפיסות אימהות של עובדות סוציאליות

המחקר על תפיסות האימהות של עובדות סוציאליות מצומצם, אך מגוון. התמונה המצטיירת בישראל, באירופה, בקנדה ובארצות הברית, במסגרות שונות ובתפקידים מגוונים, אחידה כמעט: עובדות סוציאליות נוטות לזקוף את בעיות המשפחה לחובת לקוחותיהן האימהות (Anglin, 2002; Davies & Krane, 2006; Davies, Krane, Collings, & Wexler, 2002; Swift, 2002; Davidson-Arad, Peled, & Leichtentritt, 2008); רק לעתים רחוקות לוקחים בחשבון את חווייתן הסובייקטיבית היומיומית של נשים כאימהות (Davies, 2007; Krane, Collings, & Wexler, 2007); אימהותן של נשים במצבי מצוקה שונים נתפסת כאימהות "רעה" (Lapierre, 2008; Mandel, 2010; Peled & Dekel, 2011). גם כשעובדות סוציאליות מבקשות לאמץ תפיסות שיפוטיות וביקורתיות פחות, נראה שהן מתקשות לעשות זאת (Peled & Levin-Rotberg, 2013). הסבר אחד לקושי זה ניתן למצוא בעבודתו של יחזקאל הזנפלד (Hasenfeld, 2000): הפרקטיקות המוסדיות של ארגוני רווחה מעוצבות על פי תפיסות מוסריות בדבר זהותם ואופיים של מקבלי השירותים, ואלה מושפעות בין היתר מקבוצות אינטרס חזקות בחברה. מגמה זו נמצאת בלב הביקורת על מדיניות הרווחה שנוקטים כלפי משפחות ככלל וכלפי אימהות בפרט, ולפיה המדינה על שלוחותיה הרבות, ומערכת הרווחה בתוכן, ממהרת לנשל מזכותם ההורית הורים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך (מאסס, 2004; Lane, 2003; Hertzog, 2014). במקרים שבהם המדינה טוענת שהורה אינו יכול לדאוג לילדו, היא מציבה את עצמה, לא רק כהורה חלופי,

אלא גם כסמכות עליונה הקובעת את הדרך הרצויה לגדל ילדים והמפקחת עליה (Lane, 2003). על פי רוב, האם היא זו הסופגת ביקורת על מה שנראה כסטייה מאימהות "נורמטיבית". אימהות "רעות" מובנות ככאלה, לא רק בידי שירותי הרווחה (Appell, 1998; Urek, 2005), אלא גם באמצעי התקשורת ובמערכות חברתיות פורמליות ובלתי פורמליות אחרות (Douglas & Michaels, 2004). תמונה דומה עולה ממחקרים המציגים איך אימהות במצבי מצוקה שונים מתארות את שירותי הרווחה ואת העובדות הסוציאליות – כוהניים, שיפוטיים (Seccombe, James, & Walters, 1998; Urek, 2005), חסרי אמפתיה למצוקתיהן, לא תומכים (Johnson & Sullivan, 2008).

תמונת מצב זו משקפת מוסד רווחה ארכאי ועובדות סוציאליות האוחזות בתפיסות מסורתיות ובפרקטיקה שיפוטית, המשמרות ואף מחזקות את מצוקתן של לקוחותיהן האימהות. אולם בעשורים האחרונים נחשפות עובדות סוציאליות עוד ועוד לשינויים חברתיים מרחיקי לכת במעמדן של נשים ובתפיסת תפקידן כאימהות, כמו גם לתכנים הפמיניסטיים והביקורתיים הנוגעים לאימהות בספרות המקצועית, האקדמית והפופולרית, באמצעי התקשורת השונים ובאינטרנט. נקודת המבט הביקורתית באה לידי ביטוי מסוים גם בהכשרתם של עובדים סוציאליים באוניברסיטאות ובמכללות בישראל, באמצעות קורסים המציגים סוגיות ברווחה ומגדר מנקודות מבט ביקורתיות בכלל ופמיניסטיות בפרט (פלד וקרומר-נבו, 2013). לאור השינויים הללו יש מקום לבחון את ההקשר המוסדי של התערבות בקרב אימהות הפונות לרווחה, המיוצג בתפיסות האימהות של העובדות הסוציאליות.

הליך המחקר

במסגרת המחקר ערכנו ראיונות עומק מובנים למחצה עם 22 עובדות סוציאליות יהודיות העובדות עם משפחות (עובדות משפחה) ב-10 מחלקות לשירותים חברתיים באזור המרכז. גיוונו ככל האפשר במאפייני הגיל, הוותק במקצוע והמצב משפחתי של המשתתפות, לאחר שהנחנו שגיוון זה ישקף תמונה מורכבת יותר של תפיסות האימהות של משתתפות המחקר. 13 מהמשתתפות הן אימהות ל-2.4 ילדים בממוצע. 10 מהן נשואות, שתיים נשואות בשנית, אחת גרושה ותשע רווקות. הגיל הממוצע של המשתתפות היה 37 (טווח 25-55), והוותק במקצוע 9.7 שנים בממוצע (טווח 1-28). לכולן תואר ראשון בעבודה סוציאלית, ול-11 תואר שני בעבודה סוציאלית. 14 מהמראיינות הגדירו עצמן כחילוניות, שש כמסורתיות ושתיים כדתיות.

כל הראיונות נערכו במקום עבודתן של משתתפות המחקר, ונמשכו בין שעה לשלוש שעות וחצי. הראיונות הוקלטו, תומללו ונותחו בניתוח תוכן תלת שלבי על פי שקדי (2003).

ממצאים

באילו דרכים באו לידי ביטוי היבטי מיתוס האם הטובה בתפיסות האימהות של משתתפות המחקר, וכיצד עיצבו תפיסות אלה את המפגש של העובדות הסוציאליות עם לקוחותיהן האימהות? בחלקו הראשון של פרק הממצאים נתייחס לשאלה הראשונה, ובחלקו השני לשאלה השנייה.

תפיסות אימהות

מיתוס האם הטובה בא לידי ביטוי בתפיסות האימהות של משתתפות המחקר במספר אופנים. המשתתפות התייחסו לדיכוטומיה בין אימא טובה לאימא רעה וכן אפיינו את ההתנהגות, את הלך המחשבה ואת המצב הרגשי הרצויים של האם הטובה.

האם יש אימא טובה? רוב המשתתפות התנגדו לדיכוטומיה שבין אימא טובה לאימא רעה. חלקן חשבו שהניסיון להיות אימא טובה עקר מיסודו, כי בכל מקרה ילדים לעולם לא יהיו שבעי רצון מהוריהם. נורית אמרה: "לא משנה מה תעשה וכמה תשתדל עם ילד, בסוף תמיד אתה תהרוס לו את החיים. [...] תמיד הילד בסוף יבוא ויגיד 'הרסת לי את החיים'. כי את מי אפשר להאשים?" מרים הוסיפה לטעון היבט פרקטי: "לכל ילד צריך כבר מגיל צעיר לעשות קופת חיסכון, כי זה ברור שהילדים שלך בשלב מסוים יגיעו לפסיכולוגית ויתלוננו על איזה מין הורה היית." בהמשך חיזקה את דבריה כשאמרה: "הורות מושלמת – לא נראה שיש כזה דבר." נורית, מרים ואחרות טענו שכל האימהות טובות ורעות לסירוגין, בעיני עצמן כמו גם בעיני ילדיהן, ובכך שללו את הדיכוטומיה שמייצר המיתוס. מספר משתתפות אמרו במפורש שמכיוון שאין אימא מושלמת, הן מעדיפות את המושג "אם טובה דיה" (good enough mother), המייצג גוונים של אימהות שאינם נכללים במיתוס האם הטובה.

מאפייני האם הטובה – בעוד משתתפות המחקר הביעו התנגדות למושג האם הטובה, הן הציגו תמונה ברורה של דמותה הרצויה. המאפיינים העיקריים שציינו היו רצון עז וטבעי לאימהות, למידה מתמשכת של התפקיד האימהי, נטילת אחריות כוללת ומלאה על חיי הילד, תפיסת ילדים כמהות החיים ואימהות אינטנסיבית.

רצון עז וטבעי לאימהות – במהלך הראיונות נשאלו המשתתפות במישרין על רצונן להיות אימהות, וכולן ענו מיד בחיוב. חלקן, כמו מלכה, השתוקקו לילדים עוד בילדותן: "מגיל שש רציתי ילד. מאז שאני זוכרת את עצמי רציתי. היה לי תינוק דמיוני." אחרות הופתעו מעצם השאלה על עניין שנתפס כמובן מאליו: "זה לא משהו ששאלתי את עצמי אי פעם, אם אני רוצה להיות אימא. זה ידיעה שכאילו נולדתי איתה" (יעל). כל המרואיינות שלא היו אימהות התייחסו גם הן לרצונן בילדים, רצוי מוקדם ממאוחר. רונה, רווקה בת 32, ביטאה זאת כך: "זה ברור שאני מאוד רוצה ילדים. [...] אני חושבת שאני יכולה להיות אימא מאוד טובה ובאמת מעשירה ואוהבת."

רוב המשתתפות ראו בבחירתן של נשים שלא להיות אימהות החמצה גדולה ואף מוזרות: "אף פעם לא היתה לי השאלה [...] אם אני רוצה בכלל [ילדים] [...], כמו הטרנד הזה היום שיש יותר ויותר זוגות שלא רוצים ילדים, שזה מוזר" (אפרת). נועם טענה שבחירה כזו מעידה על בעיה כלשהי של האישה: "אין לי ספק שלא להביא ילדים נובע ממקומות של חסך כלשהו. זה לא, בן אדם שגדל לתוך, את יודעת, להיות טובה דיה, לא מגיע לדעתי להחלטות כאלה, לבחירה כזאת." שוש, רווקה בת 32, הייתה היחידה שהביעה עמדה שונה: "זאת בחירה מאוד לגיטימית, גם אם מישהי בוחרת לא להיות אימא. [...] אני מאוד מכבדת את זה ומאוד גם מעריכה את זה מאיזשהו מקום, זה אומץ. כי בחברה שלנו לא להיות אימא [...] זה לא מובן מאליו." ככלל, דברי המשתתפות מעידים על רצון עז ומובן מאליו לאימהות, הן ברמה האישית והן כתפיסה נורמטיבית.

למידה מתמשכת של התפקיד האימהי – בשונה ממיתוס האימהות המניח שאימהות היא תכונה אינסטינקטיבית ומולדת אצל נשים, הדגישו משתתפות המחקר את מחויבותה של כל אם ללמוד כיצד להיות אימא; כדברי נורית, שהיתה בחודש השישי להריונה הראשון: "מה זה אינסטינקט אימהי? זה מכעיס אותי שאומרים את זה. [...] כאילו יכול להיות שיש אימהות שיש להן קצת יותר גישה או קצת פחות גישה לילדים, אבל [...] אני חושבת שכדי להנך את הילד אתה צריך ללמוד; זה לא משהו שבא בטבעיות."

רוב המשתתפות הניחו שנשים רוצות להיות אימהות מטבען, אך לא בהכרח מוכשרות לאימהות. עליהן ללמוד באופן פעיל ומודע כיצד למלא על הצד הטוב ביותר את תפקידיהן כאימהות.

נטילת אחריות כוללת ומלאה על חיי הילד – כל המרואיינות ראו בהורים בכלל ובאם בפרט את האחראים והמשפיעים העיקריים על חיי ילדיהם, על כל היבטיהם. שוש, שתפסתה את אחריות החברה לילדים בלטה לאורך הריאיון כולו, ביקשה להדגיש את מרכזיותם של גורמים אחרים, מלבד האם, המשפיעים על עיצוב דרכו של ילד:

אם הילד בוחר ללכת ולהיות בעבודה פחות מועדפת עלינו כחברה, זה עדיין לא כישלון שלה כאימא. [...] אז אם הוא הגיע להיות עורך דין או רופא, אז כל הכבוד לאימא שלו, ואם הוא הגיע להיות בכלא, אוי ואבוי לאימא שלו, מאיפה הוא בא. לא, לא אלך ישר ואני אאשים את האימא. יש הרבה גורמים, אלמנטים, מסגרות עוד באמצע. כמובן שהתרומה האימהית מאוד חשובה, אבל זה לא משהו אבסולוטי, זה לא משהו טוטלי.

יתר משתתפות המחקר כמעט לא הזכירו מערכות אחרות המפקדות על רווחת הילד, ואפילו אבות, במקרה של הורות הטרוסקסואלית, קיבלו תפקיד משני.

תפיסת ילדים כמהות החיים: הקרבה וביטול עצמי – ככלל, ובהתאמה למיתוס האימהות, ראו המשתתפות, אימהות ולא אימהות כאחת, את הילדים כמהות חייה של האם, מבחינתן

ומבחינת אימהות בכלל. נורית התייחסה לאימהות הקרבה כמהות חייה: "אימהות מבחינתי זה מהות החיים. זה משהו שכל החיים ציפיתי, רציתי, קיוויתי. [...] אם היית אומרת לי חיים בלי ילדים, עדיף לי לא להיות."

האימהות שבהן נטו להעמיד עצמן במקום שני ביחס לילדים ולמשפחה, השלימו עם ההקרבה האישית הכרוכה בכך ואף הצדיקו אותה. מיקי למשל אמרה: "אני חושבת שחלק גדול מלהיות אימא זה לבטל את עצמך. וזה לא משנה אם אני עייפה, וזה לא משנה אם אין לי כוח, וזה לא משנה אם אין לי עצבים; אני אעשה מה שהילדים שלי צריכים." גם כאשר הביעו התנגדות לתפיסה זו, היה זה ניסיון אישי, פרטי, תלוי נסיבות וחולף.

אימהות אינטנסיביות – חשיבות הילדים בחייהן של המשתתפות האימהות עלתה גם מתיאורי אימהותן האינטנסיביות – השקעתן המרובה בהיבטים השונים של חיי ילדיהן. משתתפות שלא היו אימהות ציינו שהן מתכוננות למילוי דרישה אימהית זו בעתיד. למשל: כל המשתתפות האימהות עבדו במשרה חלקית, כדי להיות עם ילדיהן משעות הצהריים ואילך, ובילו עם הילדים זמן רב. נועם אמרה: "מבחינתי אימהות זה להיות עם הילדים. [יש] כל השטויות האלה של הזמן איכות, שְׁמִזְמֵן איכות, אבל אני לא בגישה הזאת."

המשתתפות תיארו גם את המעורבות הרגשית העמוקה שלהן בחיי ילדיהן. נירה, בת 40 ואם לשלושה, סיפרה: "אני מאוד לוקחת ללב דברים שקורים להם. [...] אני מאוד חיה את החיים שלהם [...] מעבר בית ספר, עם מי יהיו בכיתה, איך זה, איך פה, איך שם." נראה שגישת המרואיינות, התואמת מאוד את מיתוס האם הטובה, היא שעל האם להפנות לילדיה את עיקר משאביה הרגשיים, הכלכליים והקוגניטיביים.

המפגש עם פרקטיקות האימהות של הפונות

תפיסות האימהות שביטאו המשתתפות בראיונות היו מורכבות – בעוד שדחו את ההנגדה בין אימא טובה לאימא רעה וערערו על הטוטליות שבמושג אימא טובה, תפיסותיהן את המצופה מעצמן ומאחרות כאימהות הולמות במידה רבה את מיתוס האם הטובה. כיצד התבטאו תפיסות אלה במפגש שלהן עם לקוחות שהן אימהות? נראה שמפגשים אלה עוררו בקרב העובדות רגשות סותרים: כעס, תסכול, זעם, זעזוע, רתיעה ודחייה מזה ואמפתיה, חמלה והערכה מזה.

לעתים קרובות השתנו במהלך ההתערבות הרגשות כלפי הפונות והתפיסות הנוגעות לאימהותן – הכעס והרתיעה פינו מקום לטובת אמפתיה והבנה. נראה ששינוי זה קשור בסיפור חייהן הקשה והמורכב של הלקוחות, כפי שהסבירה שירלי:

[הלקוחה מעוררת] הרבה כעס. מצד שני, כשאני מסתכלת על כל התמונה בכללותה, צריך גם להבין את האימא הזאת ואת ההתנהגות שלה. זה לא בא מהאוויר. יש דינמיקה ויש סיפור מאחורי זה. וכשאתה שומע את הסיפור מאחורי זה, זה שהיא אף

פעם לא קיבלה אהבה, כשאת מבינה את הסיפור המשפחתי, אז יש יותר אמפתיה והבנה אליה, אל האימא.

העובדות התקשו לקבל את מופעי האימהות ה"בעייתיים" של הלקוחות, אולם כנשות מקצוע הן הבינו שמקורם בסיפורי חייהן הקשים, והבנה זו הוסיפה עוד רובד לתפיסתן ולתגובתן הרגשית, כפי שתיארה נועם:

את רואה אימהות, שאין ספק שזה נשים שהן נערות במצוקה שעברו בעצמן דברים מאוד קשים בילדות וגם בגיל הבוגר וזוהו בלי שום ספק משפיע על ההורות שלהן. לשמחתי, אין לי טיפת שיפוטיות כלפיהן. זאת אומרת, ברור לי שהן נשים במצוקה, נשים שהן באמת לא מסוגלות כרגע אחרת [...] אאא [...] עצוב, אבל זה ככה.

נראה גם שיחסן לאימהות הושפע מתפיסתן את השיפוטיות כתגובה לא מקצועית בעבודה סוציאלית, כפי שאמרה אפרת בנוגע למשפחה שבטיפולה: "מכיוון שאני גם לא מספיק מכירה את האנשים, אז זה בעיקר ביקורת וכעס ושיפוטיות. ביני לבין עצמי. זה לא חלילה בא לידי ביטוי בקשר שלי עם האנשים, כי אנחנו אנשים מקצועיים, אבל אלה התחושות." גם טלי תיארה קונפליקט שחווה סביב רגשות ומחשבות שתפסה כלא מקצועיים:

אז יש את המקום הזה שהוא יותר מאופק, לנסות לא להיות שיפוטי וכל המקומות האלה וכל הדברים של התיאוריה שאני מכירה אותם, [...] אבל עמוק בפנים כאילו אני מרגישה, כאילו אם את שואלת מה הרגש הכי חזק שאני מרגישה, אני מרגישה איזשהו רגש של כעס. [...] אני בטוחה שלפעמים אני שיפוטית כלפיה, אני בטוחה בזה, ברמות מסוימות. [...] אתה לא יכול להדחיק את הרגש.

אם כך, הדיסוננס לכאורה שבין כעס על אימהות שאינן עומדות בציפיות לבין הבנה וחמלה כלפיהן מוסבר, הן בחשיבות המיוחדת לסיפור חייהן של הפונות כבעל השפעה מכרעת על אימהותן והן בחתירתן של העובדות לא להיות שיפוטיות ולא להיתפס ככאלה.

היבט בולט אחר במפגש של העובדות עם אימהותן של לקוחותיהן הוא תפיסתן את גישת ההתערבות הראויה במקרים אלה. בראיונות הוצגו שתי גישות מקצועיות מרכזיות שכינינו גישה טיפולית (therapeutic) וגישה פסיכו-חינוכית (psychoeducational). נראה שהמשתתפות תמרנו בין שתיהן במקרים שונים ובזמנים שונים, ולעתים אפילו ביחס לאותה הלקוחה, אולם ככלל נטו לגישת ההתערבות הפסיכו-חינוכית.

בגישה הטיפולית העובדת רואה את האם כלקוחה המרכזית ואת מטרת ההתערבות כשכלול יכולתה להביע את עצמה, להגדיר את מצוקותיה, לזהות ולהרחיב את מגוון אפשרויות הפעולה וההתפתחות האישית העומדות לפניה. שרית היטיבה לתאר זאת: "התחלנו בקשר טיפולי כבר מהיום שהגעתי לפה. [...] שזה אומר כבר קצת למעלה משנה, באופן רציף פעם בשבוע, תהליך מאוד מאוד יפה של גדילה והעצמה ולזהות מי היא בכלל ומה היא רוצה ומה מגיע לה."

שוש הציגה את מטרת ההתערבות כהקשבה ללקוחות, חיזוקן והעצמתן כנשים. היא ביטאה לאורך הריאיון רצון לעבוד עם לקוחותיה בשותפות, מתוך אמפתיה והבנה, והסבירה את קשייהן תוך שהיא עוברת לגוף ראשון:

הפסקתי לצאת. אני לא יודעת מה זה לקנות בגד חדש בשביל עצמי, אני לא יודעת מה זה לצאת לשתות כוס קפה. [...] אני מרגישה שאני לא קיימת, וזה רק [הילדים], ועדיין אני לא מספיק טובה. כאילו זו תחושת התסכול שיש בהן. [...] היא רוצה ללמוד והיא רוצה לעבוד והיא רוצה קצת לצאת וליהנות, היא רוצה לבוא ולשים את הראש שלה שעה בשקט במיטה ולישון ולראות טלוויזיה בלי לחשוב שנייה איך היא תיתן מחר את האוכל לילדה שלה לבית ספר.

רוב ההתערבויות שתיארו המשתתפות הושגו על גישה פסיכו-חינוכית. בבסיס גישה זו עמדה ציפייתן מהאימהות לשפר את תפקודן האימהי על ידי למידה פעילה של מיומנויות הוריות. כך תיארה זאת יעל:

גם הורה מתעלל, מכה, לא יודעת מה, אלים, עושה מה שהוא יכול. אני מאמינה שרוב, הרוב המכריע של ההורים עושים את הכי טוב שהם יכולים, גם אם עושים טעויות קשות. זה מה שהם יודעים. [אבל] הם יכלו לדעת גם משהו אחר או לעשות משהו אחר או לא יודעת מה, יכלו לקחת יוזמה וללכת לסדנת הורים. עובדה שהם לא עשו את זה. זאת הייתה הבחירה שלהם.

אף שכל משתתפות המחקר היו עובדות משפחה, ההתערבויות בגישה זו העמידו במרכז את הילד ואת טובתו. הטיבה לתאר מצב זה הדר, שסיפרה שבמחלקה לשירותים חברתיים שהיא עובדת בה זכה תפקיד עו"ס המשפחה לכינוי "עו"ס ילדים בסיכון [...] כי ההתעסקות היא הרבה סביב הילדים. זאת אומרת, נגיד אם יש משפחה שהילדים כבר במסגרות חוץ ביתיות, אז ההתעסקות עם ההורים היא פחות, זה בעיקר סביב הנושא של הילדים".

מהראיונות עלה שבהתערבויות ברוח הגישה הפסיכו-חינוכית כמעט לא ניתן מקום לסיפור חייהן ולמצוקותיהן של האימהות, ותשומת הלב הוקדשה ברובה לשיפור תפקודן. העובדות ציפו מהאימהות שיתפקדו, ייקחו אחריות וילמדו ללא הרף, וציפייה זו הלמה את תפיסות האימהות שלהן שתוארו לעיל – על האם, כל אם, ללמוד ולשפר את כישורי האימהות, כדי להיות אם טובה דיה, ועל העובדות הסוציאליות לסייע לה בכך. עם זאת, לאור הצבעתן של המרואיינות על הקשר בין מצוקותיהן המתמשכות של לקוחותיהן לבין תפקודן כאימהות, שממנה אולי משתמע צורך בגישה טיפולית דווקא, ציפייה זו מעוררת תהייה. מהראיונות עלה שחלק מהמשתתפות לא ראו את תפקידן כמתן טיפול מסוג זה ללקוחות הרווחה. דבריה של מיקי מדגימים זאת היטב:

המדינה קובעת מה הורות טובה ומה זה הורות לא טובה. [...] אנחנו מיישמים את הדברים האלה. [...] אני חושבת שמישהו צריך לעשות את הדבר הזה כדי באמת

לשמש את הקול של הילדים. [...] אנחנו צריכים לוודא שהילדים לא נפגעים [...] מהמקום הזה של אחריות של המדינה לדאוג לשלום הילדים.

אחרות סיפרו שנאלצו לוותר על התערבות טיפולית בקרב האימהות משיקולים מעשיים, עקב מחסור במשאבים הנדרשים ליישומה. לתפיסתן, התערבות טיפולית בקרב אימהות נחוצה ותורמת, אך בלתי אפשרית בשל העדר משאבים של העובדות עצמן או של הלקוחות. זאת ועוד, חלק מהעובדות חששו שהצבת מצוקות האם במרכז ההתערבות הטיפולית עלולה לצמצם את האחריות שתקח על מצוקות ילדיה ולהרחיב את אחריותן שלהן עליהם. מסיבה זו העדיפו התערבות פסיכו-חינוכית המציבה במרכזה את אחריות האם לשלום ילדיה. כך סיפרה רונה:

[הלקוחות] אומרים לנו פה מיליון פעמים: "זה לא הילדים שלי; זה הילדים שלך." זה אמירות מפורשות. כאילו אני לא בטוחה שהם מודעים למה שהם אומרים. [...] "טוב, אם לא תסדרי לי את הסל מסגרת, אני משאירה פה את הילדים ברווחה." מה, זה הילדים שלי? זה בא מהמקום של התסכול, אבל אני אומרת, זה הרמה המאוד מאוד נמוכה שהם לא יכולים לעשות איזשהי התארגנות פנימית, אפרופו מיומנויות של אימא, להכיל את התסכול ולהוציא את זה החוצה בצורה מעובדת.

בדומה לרבות מהמשתתפות תפסה רונה את העדר המשאבים כמאפיין של מערכת הרווחה שהיא עובדת בה:

אין לי גם פתרונות להכול. זה גם להיות במקום של האימא המתסכלת כל הזמן, כי רווחה זה להיות אימא מתסכלת, הורה מתסכל. [...] כשצריך באמת בחלק החומרי משהו ואי אפשר לתת. גם תוכניות טיפול, דרך אגב, גם תכנים רגשיים את לא יכולה לתת. [הלקוחות] צודקים שהמערכת דפוקה, שבאמת המערכת לא מסוגלת לענות על הצרכים שלהם. [כמו] אימא שבהתאם לרמת ההתפתחות של הילד צריכה להתאים את האימהות וההורות שלה לילד, הרווחה לא מתאימה את עצמה כהורים או כסוג של מערכת תמיכה לילדים שלהם או לנזקקים שלהם או ללקוחות שלהם. אין התאמה.

דיון

ממצאי המחקר מראים שתפיסותיהן של המשתתפות בנוגע לאימהות הולמות במידה רבה את מיתוס האם הטובה. יחד עם זאת הביעו המשתתפות התנגדות לדיכוטומיה אימא רעה-אימא טובה והעדיפו את השימוש במושג "אם טובה דיה". כיצד ניתן להסביר עמדה מורכבת זו כלפי אימהות, והאם היא מושפעת מהביקורת הפמיניסטית בעשורים האחרונים על מצבן של נשים בכלל ואימהות בפרט? זאת ועוד, חרף הבנתן המעמיקה את מופעי האימהות הבעייתיים של לקוחותיהן, ראו רוב העובדות הסוציאליות את הגישה הפסיכו-חינוכית הרואה את טובת

הילד כמתאימה יותר לעבודה עם האימהות. הדיון יתמקד בהסברים אפשריים לתפיסות אלה ובהשלכות המעשיות והתיאורטיות של הממצאים.

ב-50 השנה שחלפו מפרסום ספרה של בטי פרידן, *The feminine mystique* (Fridan, 1963), המתאר חברה שבה זהותן של נשים מושתתת על תפקידן כרעיות וכאימהות, השתנתה החברה המערבית, והחברה בישראל כחלק ממנה: מנעד התפקידים החברתיים המוצעים לנשים התרחב וכך גם מגוון סגנונות החיים והמבנים המשפחתיים ה"מקובלים", גברה הסובלנות לנטיות מיניות שונות, ואפליית נשים בתחומים שונים נמצאת במגמת שיפור (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013; Hill Kay, 2000; Hill, 2013). ייתכן שתפיסות האימהות של משתתפות המחקר, שנמנעו מלתייג אימהות כ"רעות", מבטאות מגמה זו של פלורליזם רב יותר כלפי תפקידים נשיים לגיטימיים בכלל וכלפי סוגים ותפקודים של אימהות בפרט. עם זאת, תיאוריהן את תכונותיה של האם הטובה – למעט ציפייתן שאימהות יעבדו גם מחוץ לבית – מסורתיות למדי, ומהדהדים את תמונת חייהן של נשים בוגרות קולג' בארצות הברית בשנות ה-60 של המאה הקודמת, כפי שהופיעה בספרה של פרידן – נשים העובדות במשק ביתן והמקדישות את זמנן ואת מרצן לבעליהן, לילדיהן ולניהול משק הבית.

מכאן ניתן להסביר למה העדיפו משתתפות המחקר התערבות פסיכו-חינוכית בקרב האימהות שבטיפולן – בשל הדגש שלהן על טובת הילד. הן הניחו שטובתם של הילדים תגבר, ככל שתשפר אמם את מיומנויות ההורות שלה. ואכן חוקרים בעבודה סוציאלית טענו ששירותי רווחה המוצעים למשפחות נוטים להתמקד בילדים (Anglin, 2002). אימהות וצורכיהן נתפסים כמשניים להתערבות הממוקדת בהגנת הילדים. אין רואים באימהות ישויות כשלעצמן, אלא גורם שכל תפקידו הוא לטפל בילדים; הן בלתי נראות ומואשמות תדיר בבעיות הילדים. כאשר הילד נתפס כלקוח עיקרי, קל לשכוח שאמו הבאה במגע עם שירותי הרווחה מתמודדת לעתים מזומנות עם מצבי חיים קשים, בעוד משאביה הרגשיים מדולדלים והתמיכה שהיא מקבלת, אם בכלל, ממשפחה ומחברים מצומצמת (קרומר-נבו, 2006; Davies & Krane, 2006). כך העבודה הסוציאלית מזניחה את הטיפול באימהות ומחזקת את תפקידיהן המסורתיים של נשים כמטפלות עיקריות, כשהיא מתבססת על סטריאוטיפים מגדריים (Dominelli, 2002).

אולם ניתוח פמיניסטי מספק הסבר חלקי בלבד להתמקדותן של משתתפות המחקר בטובת הילד. ייתכן גם שבחברה ניאו-ליברלית קפיסטיסטי, המתמקדת בניסיון לחזות סיכונים, למנוע אותם או לנהל אותם כשהם קורים (Beck, 1992), ההתמקדות בטובת הילד משקפת את הצורך של המשתתפות להיענות לדרישותיה של מערכת הרווחה המצויה גם היא בניסיון תמידי לחזות סיכונים ולמנוע את האסון הבא. סיכון בהקשר זה הוא עתיד שיש למנוע אותו, איום שטרם התממש (Beck, 1992). עובדות סוציאליות נדרשות אפוא לפרקטיקות של הערכה, מעקב ורגולציה, שמחזקות ומנציחות את מטרותיה של המדיניות הניאו-ליברלית (Pollack, 2010).

חוקרים וחוקרות בעבודה סוציאלית תיארו בהרחבה איך הדגש הניאו-ליברלי על הערכת סיכונים וניהולם מרחיק את מקצוע העבודה הסוציאלית על העוסקים בו משליחותם המקורית, שעיקרה היענות לצורכיהם של הלקוחות למען שיפור רווחתם, ומצמצם את עיסוקם להערכות שמטרתן העיקרית היא למנוע סיכון (Green, 2007; Stanford, 2010; Webb, 2006). בק (Beck, 1992), אבי תיאוריית **חברת הסיכון** (Risk Society), טען שאין החברה הניאו-ליברלית שואפת עוד ל"טוב" של חבריה, אלא מפנה את מאמציה למניעת ה"רע" הפוטנציאלי, המאיים. ברוח זו ממצאי המחקר עשויים להצביע על מכוונותן של העובדות הסוציאליות למנוע את האסון הבא, הגוברת על שאיפתן להיטיב את מציאות חייהן של לקוחותיהן.

מסקנות והשלכות

מנקודת מבט פמיניסטית, התמונה המצטיירת ממחקר זה, בנוגע לתפיסות האימהות של עובדות סוציאליות בשירותי הרווחה בישראל של המאה ה-21, מטרידה. נראה שהעובדות עדיין שבויים במידה רבה במיתוס האם הטובה, והוא שמעצב את התערבותן בקרב אימהות במצבי מצוקה. נוקשותן של התפיסות הנוגעות לאימהות טובה ומיקוד הטיפול בטובת הילד משבשים קרוב לוודאי את יכולתן לסייע לאימהות שבטיפולן. ניתן היה להפליג בדברי ביקורת על התעלמותן של העובדות מהיבטים מבניים חברתיים-תרבותיים-כלכליים, שבגינם נקלעים האימהות וילדיהן למצבי חיים קשים, ועל כישלונן למקד בהם את ההתערבות. אולם מתוך עמדה פמיניסטית ומתוך מחויבותנו לעובדות הסוציאליות שאליהן מופנים תדיר קצי ביקורת, אנו קוראות לאמץ נקודת מבט חלופית, הבוחנת בעין ביקורתית גם את המבנים החברתיים-התרבותיים-הארגוניים שבמסגרתם נעשית ההתערבות בשירותי הרווחה. אנו מבקשות לטעון שתפיסות האימהות של עובדות סוציאליות, כפי שבאו לידי ביטוי במחקר זה, נטועות בהקשר חברתי-תרבותי רחב ומשקפות את השיח המוסדי-הרווחתי של הורות ואימהות בישראל.

אף שהן בעלות הון חברתי מסוים, משתתפות המחקר הן נשים החיות בחברה פטריארכלית, ועל כן נתונות להשפעתן של ההבניות החברתיות המיתיות והסטריאוטיפיות העיקשות של אימהות. לא ייפלא אפוא שאין הן חפות מתפיסות אלה בחייהן האישיים והמקצועיים. יתרה מזאת, ניתן לראות את העובדות הסוציאליות עצמן כנושאות תפקידים במערכת הציבורית הפטריארכלית. הן מופקדות על שלומם של ילדים במצבי סיכון ומצוקה, ללא גמול ראוי על עבודתן הקשה עד הבלתי אפשרית וללא נראות והכרה מספקות. בתנאים אלה הן עשויות למצוא עצמן, כמו אימהות החיות במצבי מצוקה, משחזרות ומנציחות תפיסות ופרקטיקות פטריארכליות (Sinai-Glazer, 2016; Sinai-Glazer & Peled, 2017).

בה בעת מזמינים ממצאי המחקר בחינה מחודשת של הפרקטיקות האפשריות בהתערבות בקרב אימהות במחלקות לשירותים חברתיים. ראשית, נראה שהזדמנות לבחון באופן

רפלקטיבי ומעמיק את תפיסותיהן ועמדותיהן כלפי אימהותן של לקוחותיהן עשויה להעשיר את העובדות הסוציאליות. תהליכים כאלה עשויים בתורם לתמוך בהתערבות הפותחת מרחב גדול יותר להיכרות עם חוויית האימהות של הלקוחות ולמענה על צרכיהן כאימהות (Krane & Davies, 2000). שנית, הרחבת הבנתן של העובדות בנוגע לתהליכים ולמבנים החברתיים-התרבותיים המעצבים את פרקטיקות האימהות של הלקוחות ולאופן שבו הם נקשרים לסיפור החיים הפרטי שלהן עשויה להציע כיווני התערבות שמעבר לרמת המיקרו (למשל: Buchbinder, Eisikovits, & Karnieli-Miller, 2004). שלישי, יש מקום לבחון את האקלים הארגוני שבתוכו מתנהלות עובדות משפחה בשירותי הרווחה בישראל, תוך התבוננות ביקורתית בהנחה שעל פיה טובת הילד קודמת לטובת האם ובאה על חשבונה (סלונים-נבו ולנדר, 2004). התערבות ברמת המדיניות עשויה לקדם פרקטיקה המתמקדת הן בילדים, הן באימהות והן במשפחות, בלי להזניח ערוץ זה או אחר (Dominelli, 2002).

מחקר זה הניח שהיכרות עם תפיסותיהן של עובדות סוציאליות מאפשרת לנו ללמוד על טבעו של המפגש האישי והמקצועי שלהן עם לקוחותיהן (Thaden & Robinson, 2012) ולהבין טוב יותר איך תפיסות אישיות ומקצועיות מתעצבות בתוך הקשר חברתי, תרבותי ומוסדי. המחקר פתח צוהר לתפיסותיהן של עובדות משפחה ישראליות-יהודיות, ויכולת ההעברה (transferability) של ממצאיו להקשרים אחרים מוטלת על קוראיו.

מקורות

- אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד (1989). אווזר מ- education.gov.il.
- בנג'מין, ג' (1988). **כבלי האהבה: פסיכואנליזה, פמיניזם ובעיית השליטה**. אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר.
- בן-דוד, ע' (1992). אימהות וג'נדר: הערכה מחודשת של המיתוס בטיפול המשפחתי. **שיחות**, ז', 14-19.
- בן שמחון, מ' וגורבטוב, ר' (2014). מספר נתונים על אוכלוסיות היעד של המשרד ועל תקציבו. בתוך י' צבע (עורך), **סקירת השירותים החברתיים בישראל 2013** (עמ' 53-15). ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף בכיר לתכנון מחקר והכשרה.
- ברקוביץ, נ' (2002). אזרחות ואימהות: מעמדן של הנשים בישראל. בתוך י' פלד וע' אופיר (עורכים), **ישראל: מתברר מגויסת לחברה אזרחית?** (עמ' 206-243). ירושלים: מכון ון-ליר.
- גילת, י"צ (2006). על הכשל המשפטי המובנה באבחון "טובת הילד" באמצעות מערך שירותי הרווחה. **מאזני משפט**, ה', 403-488.

דולב, ט' ובן-רבי, ד' (2002). האמנה בדבר זכויות הילד: עקרונות כלליים ויישומם בישראל. **ביטחון סוציאלי**, 63, 131-163.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2013). **נשים וגברים 2011-1990**. אוהזר מ-
http://www.cbs.gov.il/www/statistical/mw2013_h.pdf

הרצוג, ח' (2000). נשים בפוליטיקה ופוליטיקה של נשים. בתוך ה' דאהן-כלב, ח' הרצוג, מ' חסן, י' יזרעאלי, ח' נווה, ס' פוגל-ביז'אווי וא' פרידמן (עורכות), **מין, מגדר ופוליטיקה** (עמ' 307-356). תל אביב: חדקל.

וורנר, ג' (2005). **טירוף מושלם**. תל אביב: אריה ניר הוצאה לאור.

ליבליך, ע' (2003). **סדר נשים: סיפורי נשים במשפחה החדשה בישראל**. ירושלים, תל אביב: הוצאת שוקן.

ליבליך, ע' (2007). ילד משלי – על הערגה לילד בחיי האישה הישראלית ב"משפחה החדשה". בתוך א' כהן (עורכת), **חויית ההורות – יחסים, התמודדויות, התפתחות** (עמ' 41-66). כפר ביאליק: הוצאת אח.

מאיר, א' וגורבטוב, ר' (2014). משפחות במצוקה. בתוך י' צבע (עורך), **סקירת השירותים החברתיים בישראל 2013** (עמ' 305-309). ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף בכיר לתכנון מחקר והכשרה.

מאסס, מ' (2004). הגבולות "שלהם" – המחויבות "שלנו": על סמכותם ואחריותם של עובדים סוציאליים בתחום יחסי הורים וילדים. **מגמות**, 4(4), 566-576.

מלמד, ש' (2004). "כעבור עשרות שנים נהיה כולנו בני עדות המזרח...": אימהות, פריון והבנייתו של "האיום הדמוגרפי" בחוק גיל הנישואין. **תיאוריה וביקורת**, 25, 69-96.

סלונים-נבו, ו' ולנדר, י' (2004). האם טובת הילד יכולה להתקיים בנפרד מטובת המשפחה? מחשבות והמלצות לשינוי. **חברה ורווחה, כד** (4), 401-433.

פוגל-ביז'אווי, ס' (2000). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות. בתוך ה' דאהן-כלב, ח' הרצוג, מ' חסן, י' יזרעאלי, ח' נווה, ס' פוגל-ביז'אווי וא' פרידמן (עורכות), **מין, מגדר ופוליטיקה** (עמ' 107-165). תל אביב: חדקל.

פלגי-הקר, ע' (2005). **מאי-מהות לאימהות**. תל אביב: עם עובד.

פלד, ע' וקרומר-נבו, מ' (2013). עבודה סוציאלית פמיניסטית. בתוך מ' חובב, א' לוונטל וי' קטן (עורכים), **עבודה סוציאלית בישראל** (עמ' 479-505). בני ברק: הקיבוץ המאוחד וספריית הפועלים.

קרומר-נבו, מ' (2006). **נשים בעוני: סיפורי חיים**. בני ברק: הקיבוץ המאוחד וספריית הפועלים.

ריץ', א' (1976). *ילוד אישה*. תל אביב: עם עובד.

שקדי, א' (2003). *מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום*. תל אביב: הוצאת רמות.

Ajzenstadt, M. & Cavaglion, G. (2003-2004). Sociological perspectives on the origins of child abuse legislation in Israel. *Israel Law Review*, 37(1), 169-196.

Anglin, J. (2002). Risk, well-being and paramountcy in child protection: The need for transformation. *Child and Youth Care Forum*, 31(4), 233-255.

Appell, A. R. (1998). On fixing "bad" mothers and saving their children. In M. Ladd-Taylor & L. Umansky (Eds.), *"Bad" mothers: The politics of blame in twentieth-century America* (pp. 356-380). New York, London: New York University Press.

Beck, U. (1992). On the logic of wealth distribution and risk distribution. In *Risk Society*. London, UK: Sage.

Bernard, J. (1974). *The future of motherhood*. New York: Penguin Books Inc.

Braverman, L. (1989). Beyond the myth of motherhood. In M. McGoldrick, C. M. Anderson, & F. Walsh (Eds.), *Women in families* (pp. 227-243). New York, London: W. W. Norton & Company, inc.

Brown, D. J. (2006). Working the system: Re-thinking the institutionally organized role of mothers and the reduction of "risk" in child protection work. *Social Problems*, 53(3), 352-370.

Buchbinder, E., Eisikovits, Z., & Karnieli-Miller, O. (2004). Social workers' perceptions of the balance between the psychological and the social. *Social Service Review*, 78(4), 531-522.

Caplan, P. J. (1990). Making mother-blaming visible: The emperor's new clothes. *Women & Therapy*, 10(112), 61-70.

Chodorow, N. & Contratto, S. (1992). The fantasy of the perfect mother. In B. Thorne & M. Yalom (Eds.), *Rethinking the family: Some feminist questions* (pp. 191-214). Boston: Northeastern University Press.

- Davidson-Arad, B., Peled, E., & Leichtentritt, L. (2008). Representations of fathers and mothers in court petitions for dependent minor status for children at risk. *Children and Youth Services Review, 30*, 893-902.
- Davies, L. & Krane, J. (2006). Collaborate with caution: Protecting children, helping mothers. *Critical Social Policy, 26*, 412-425.
- Davies, L., Krane, J., Collings, S., & Wexler, S. (2007). Developing mothering narratives in child protection practice. *Journal of Social Work Practice, 21*(1), 23-34.
- DiQuinzio, P. (1999). *The impossibility of motherhood*. New York: Routledge.
- Dominelli, L. (2002). *Anti-oppressive social work theory and practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Douglas, S. J. & Michaels, M. W. (2004). *The mommy myth: The idealization of motherhood and how it has undermined all women*. New York: Free Press.
- Forma, A. (1998). *Mother of all myths: How society moulds and constrains mothers*. London: Harper Collins Publisher.
- Friedan, B. (1963). *The feminine mystique*. London: V. Gollancz.
- Green, D. (2007). Risk and social work practice. *Australian Social Work, 60*(4), 395-409.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradiction of motherhood*. New Heaven & London: Yale University Press.
- Hasenfeld, Y. (2000). Organizational forms as moral practices: The case of welfare departments. *Social Service Review, 74*(3), 329-351.
- Hertzog, E. (2014). Minors' welfare and bureaucratic violence in Israel. *Anthropology of The Middle East, 9*(1), 42-58.
- Hill Kay, H. (2000). From the second sex to the joint venture: An overview of women's rights and family law in the united states during the twentieth century. *California Law Review, 88*(6), 2017-2093.
- Hill, K. L. (2013). We've come a long way, baby, or have we? *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict, 17*(2), 29-36.

- Johnson, S. P. & Sullivan, C. M. (2008). How child protection workers support or further victimize battered mothers. *Affilia*, 23(3), 242-258.
- Krane, J. & Davies, L. (2000). Mothering and child protection practice: Rethinking risk assessment. *Child and Family Social Work*, 5(1), 35-45.
- Krane, J. & Davies, L. (2007). Mothering under difficult circumstances: Challenges to working with battered women. *Affilia*, 22(1), 23-38.
- Lane, K. (2003). Grounding mother and child in their intrinsic relational unit: An analysis of motherhood and the parent-child relationship within the child welfare system. *Women's rights reporter*, 25, 145-166.
- Lapierre, S. (2008). Mothering in the context of domestic violence: The pervasiveness of deficit model of mothering. *Child and Family Social Work*, 13, 454-463.
- Mandel, D. (2010). Child welfare and domestic violence: Tackling the themes and thorny questions that stand in the way of collaboration and improvement of child welfare practice. *Violence against Women*, 16, 530-536.
- Morag, T. (2000). Taking stock of a revolution: Child abuse and the law in Israel. In M. D. A. Freeman (Ed.), *Overcoming child abuse: A window on a world problem* (pp. 230-257). England: Dartmouth.
- Oberman, Y. & Josselson, R. (1996). Matrix of tensions: A model of mothering. *Psychology of Women Quarterly*, 20, 341-359.
- Parada, H. (2004). Social work practices within the restructured child welfare system in Ontario: An institutional ethnography. *Canadian Social Work Review*, 21(1), 67-86.
- Peled, E. & Dekel, R. (2010). Excusable deficiency: Staff perceptions of mothering at shelters for abused women. *Violence against Women*, 16(11), 1224-1241.
- Peled, E. & Levin-Rotberg, T. (2013). The perceptions of child protection officers toward mothering in prostitution. *Social Service Review*, 87(1), 40-69.

- Pollack, S. (2010). Labelling clients 'risky': Social work and the neo-liberal welfare state. *British Journal of Social Work*, 40(4), 1263-1278.
- Secombe, K., James, D., & Walters, K. B. (1998). "They think you ain't much of nothing": The social construction of the welfare mother. *Journal of Marriage and the Family*, 60(4), 849-865.
- Sinai-Glazer, H. (2016). Who else is in the room? The good mother myth in the social worker-mother client encounter. *Social Policy and Society*, 15(3), 351-367. doi: doi:10.1017/S147474641500038X.
- Sinai-Glazer, H. & Peled, E. (2017). The perceptions of motherhood among family social workers in social services departments in Israel. *British Journal of Social Work*, 47(5), 1482-1499. doi: 10.1093/bjsw/bcw111
- Stanford, S. (2010). 'Speaking back' to fear: Responding to the moral dilemmas of risk in social work practice. *British Journal of Social Work*, 40(4), 1065-1080. doi: 10.1093/bjsw/bcp156.
- Swift, K. J. (2002). *Manufacturing 'bad mothers': A critical perspective on child neglect*. Toronto: University of Toronto Press.
- Thaden, E. & Robinson, J. (2012). Staff narratives: Promising to 'change welfare as we know it'. *Qualitative Social Work*, 11(1), 23-41.
- Urek, M. (2005). Making a case in social work: The construction of an unsuitable mother. *Qualitative Social Work*, 4, 451-467.
- Webb, S. A. (2006). *Social work in a risk society: Social and political perspectives*. New York: Palgrave Macmillan.